

Strasburq, Varşava, 15 oktyabr 2012-ci il

Rəy 681 / 2012

CDL-AD(2012)022

DTİHB Rəy-N.: FOR-AZE/214/2012

Or. İngilis

HÜQUQ VASİTƏSİLƏ DEMOKRATIYA UĞRUNDA AVROPA KOMİSSİYASI
(VENESİYA KOMİSSİYASI)

DİNİ ETİQAD AZADLIĞI HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
QANUNU
İLƏ BAĞLI
BİRGƏ RƏY

VENESİYA KOMİSSİYASI

və

ATƏT/DTİHB

tərəfindən

Venesiya Komissiyasının 92-ci Plenar Sessiyasında

c-b Vladimir DJERİC (Əvəzedici Üzv, Serbiya)

x-m Herdis THORGEİRSDOTTİR (Üzv, İslandiya)

tərəfindən verilən şərhlər əsasında

qəbul edilib

(12-13 oktyabr 2012-ci il)

Bu sənəd iclasda paylanmayacaq. Bu nüsxəni gətirməyiniz xahiş edilir.

www.venice.coe.int

MÜNDƏRİCAT

I. GİRİŞ	4
II. ÜMUMİ MƏLUMAT.....	5
III. QISA İCMAL VƏ TÖVSİYƏLƏR.....	5
IV. QANUNUN MÖVQEYİ.....	8
A. Din və ya etiqad azadlığının beynəlxalq standartları.....	8
B. Azərbaycan Konstitusiyasının müvafiq müddəaları.....	9
V. QANUNUN ANALİZİ.....	10
Qanunun adı.....	11
Maddə 1. Dini etiqad azadlığı	11
Dini təbliğat və missionerlik fəaliyyəti	12
Vicdanlı etiraz (hərbi xidmət keçməkdən dini əqidəsinə görə imtina).....	14
Maddə 4-1 Peşəkar dini fəaliyyət və din xadimi.....	16
Maddə 5. Dövlət və dini qurumlar.....	16
Din azadlığı və təhsil hüququ.....	17
Dini qurumlar və icmalar.....	19
Maddə 11. Dini qurumların nizamnamələri	22
Dini qurumların dövlət qeydiyyatı.....	22
Dini qurumların ləğvi	24
Dini qurumların maliyyə və iqtisadi fəaliyyəti.....	26
Maddə 18. Dini qurumların mülkiyyəti.....	26
IV fəsil. “Dini etiqad azadlığı ilə əlaqədar vətəndaşların və dini qurumların hüquqları”	26

Maddə 21. Dini ayinlər və mərasimlər.....	27
Maddə 22. Dini ədəbiyyat və dini təyinatlı əşyalar.....	27
Maddə 23. Dini qurumların xeyriyyə və mədəni-maarif fəaliyyəti	28
Maddə 24. Dindarların və dini qurumların beynəlxalq əlaqələri və ünsiyyəti.....	29
Dini qurumlar tərəfindən işəgötürmə	29
Qanunun icrası.....	29

I. Giriş

1. 6 iyun 2012-ci il tarixli məktubu ilə Avropa Şurasının Parlament Assambleyasının Üzv Dövlətlərin Vəzifə və Öhdəliklərinə Əməl Edilməsi üzrə Komitəsinin Sədri sonuncu dəfə 2011-ci ildə əlavə və dəyişikliklər edilmiş “Dini etiqad azadlığı” haqqında Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Qanununa rəy verməklə bağlı Venesiya Komissiyasına müraciət edib.
2. Venesiya Komissiyası xanım Herdis Thorgeirsdottir (İslandiya adından üzv) və cənab Vladimir Djerici (Serbiya adından əvəzedici üzv) məruzəçilər qismində təyin edib. Venesiya Komissiyası ATƏT/DTİHB-ni Qanunun qiymətləndirilməsinə yardım etməyə dəvət edib. Onlar Qanunun hakimiyət orqanları tərəfindən təqdim edilən tərcüməsindən (CDL-REF (2012) 030) yararlanıblar. Məruzəçilər Qanunun ingilis dilinə tərcüməsinin tam mənada mükəmməl olmadığını müşahidə ediblər. Odur ki, tərcümədən doğan səhvlərin də olması mümkündür.
3. Hazırkı Rəy Qanunun əhatə dairəsi və Azərbaycan Konstitusiyasının müvafiq müddəaları ilə məhdudlaşır. Rəydə digər qanunvericilik aktları, məsələn, Azərbaycan Cinayət və İnzibati Xətalər Məcəlləsinin ölkədə din və ya etiqad azadlığına təsir göstərə və ya məhdudsiyyətlər yarada biləcək müddəaları təhlil olunmur.
4. Venesiya Komissiyası Azərbaycandakı mövcud dini durumdan məlumatlıdır. Komissiya hakimiyət orqanlarının din azadlığı prinsipini tanımasını qiymətləndirir. Bununla belə, bu, Venesiya Komissiyasını Qanunun spesifik müddəalarını beynəlxalq insan hüquqları standartları çərçivəsində təhlil etməkdən azad etmir.
5. ATƏT/DTİHB və Venesiya Komissiyası vurğulayır ki, burada qeyd edilən Rəy ATƏT/DTİHB və ya Venesiya Komissiyasının gələcəkdə bu məsələ ilə bağlı verə biləcəyi digər rəy və ya tövsiyələrə münasibətdə qəti mövqeni formalaşdırmır.
6. Azərbaycan Hökuməti ATƏT/DTİHB və Venesiya Komissiyasının Dini etiqad azadlığı haqqında Qanuna verdiyi Birgə Rəy layihəsinə öz şərhini bildirib (bax: CDL (2012) 073).
7. Hazırkı Rəy məruzəçilərin şərhləri əsasında tərtib edilib. 11 oktyabr 2012-ci ildə Rəy Venesiya Komissiyasının Əsas Hüquqlar üzrə Alt Komissiyasında müzakirə edilib və Venesiya Komissiyasının 92-ci Plenar iclasında qəbul edilib (12-13 oktyabr 2012-ci il).

II. Ümumi məlumat

8. 31 yanvar- 2 fevral 2012-ci ildə Parlament Assambleyasının Monitoring Komitəsinin həmməruzəçiləri monitoring prosesi çərçivəsində Bakıya faktaraşdırıcı missiya səfəri təşkil ediblər.¹
9. Onlar məlumatlanıblar ki, 2010-cu ilin iyununda Dini etiqad azadlığı haqqında Qanuna edilmiş əlavə və dəyişikliklər əvvəllər qeydiyyatdan keçən bir sıra dini icmaların təkrarən qeydiyyatdan keçmək vəzifəsini müəyyən edib.
10. İrçilik və Dözümsüzlüyə qarşı Avropa Komissiyası (İDAK)² 2011-ci ilin martında dərc olunan sonuncu hesabatında qeyd edib ki, məhdudlaşdırıcı müddəalar və təcrübə artırılıb və bir sıra dini icmalar təkrarən qeydiyyatdan keçə bilməyiblər. Ərizələri hələ də baxılmayan icmalar öz dini fəaliyyətlərini həyata keçirib-keçirməyəcəklərinə əmin olmadıqlarından hüquqi qeyri-müəyyənlik vəziyyətində qalıblar.
11. Sözügedən Qanuna qəbul edildiyi tarixdən etibarən 10 dəfə əlavə və dəyişikliklər edilib; sonuncu əlavə və dəyişiklik 2011-ci ilin iyulunda olub.

III. Qısa icmal və tövsiyələr

12. 2011-ci ildə əlavə və dəyişikliklər edilmiş Dini etiqad azadlığı haqqında Qanun bir sıra məqamlarda beynəlxalq standartlara zidd olan hüquqi çərçivə müəyyən edir və bu standartlara uyğun gəlməsi üçün yenidən nəzərdən keçirilməlidir.
13. Dövlətin geniş mülahizə sərbəstliyinə malik olması tanınsa da, bu insan hüquqları ilə bağlı dəyərlərin mahiyyətinə xələl gətirməyə icazə sərbəstliyi kimi şərh edilməməlidir. Düşüncə, vicdan, din və etiqad azadlıqları “demokratik cəmiyyət”in əsaslarından biridir.³
14. Göründüyü kimi, Qanunda beynəlxalq standartlara zidd olan bir sıra yetərinçə məhdudlaşdırıcı müddəalar mövcuddur. Qanunun əhatə dairəsi və din və vicdan azadlığının benefisiarları kimi əsas məsələləri tənzim edən müddəalarından başqa, qeydiyyat, dini icmaların muxtariyyəti və ləğvi, vicdanlı etiraz, dini təbliğat məsələləri, dini materialların dərci və yayılması beynəlxalq standartlara cavab vermək üçün yenidən işlənməlidir. Eləcə də, Qanun qarışıq terminologiyaya malikdir və bu hal Qanunun özbaşına şərhinə və tətbiqinə gətirib çıxara bilər.

¹ AS/Mon(2012) 05 rev

² İDAK-ın Azərbaycanla bağlı hesabatı, İrçilik və Dözümsüzlüyə qarşı Avropa Komissiyası, CR(2011)19, 23 mart 2011-ci ildə qəbul edilib

³ AİHM, *Kokkinakis Yunanıstanla qarşı 25 may 1993-cü il qərarı*, A Seriyaları, N 260-A, səh. 17, bənd 31

15. Yığıcamlılığı təmin etmək üçün bu Rəydə aparılan analizin istiqaməti Qanunun məhz problematik müddəaları barədədir.

Əsas tövsiyələr

- A. Din və ya etiqad azadlığını əhatə etmək üçün Dini etiqad azadlığı haqqında Qanunun əhatə dairəsini genişləndirmək
- B. Dini və ya etiqadı qəbul etmək və ya dəyişdirmək, eləcə də dini və ya etiqadı ibadət, tədris, təcrübə və ayinlər zamanı təkbaşına və ya ictimai ifadə etmək hüquqlarını da müəyyən etmək yolu ilə “din azadlığı” anlayışını genişləndirmək
- C. Beynəlxalq hüquqa tam uyğun gəlməsi şərtilə yalnız din və ya etiqad azadlığının ifadəsinə icazəli məhdudiyətlərin Qanunla müəyyən edilməsini təmin etmək
- D. Münasib dini təbliğata açıq imkan vermək və Qanunun 1-ci maddəsinin 4-cü bəndindən əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən dini təbliğatın aparılması qadağasını çıxarmaq
- E. Qanunun 4-cü maddəsi ilə dini və ya qeyri-dini vicdanlı etiqadından dolayı hərbi xidmət keçməkdən imtina edən şəxslərin alternativ mülki xidmətinə açıq imkan vermək
- F. Dövlət məktəblərində dini dərslərin neytral və obyektiv keçirilməsini və dövlət təhsilinin konkret din və ya etiqadın tədrisini əhatə etdiyi təqdirdə bunun ayrı-seçkilik aşılamaqdan və ya valideynlərin və ya qəyyumların istəklərini təmin edəcək alternativlər müəyyən etməklə həyata keçirilməsini açıq təmin etmək (Qanunun 6-cı maddəsinin 3-cü və 6-cı bəndləri)
- G. Qanunun dini icmaların xüsusi təşkilati struktur olmalarına məcbur edən nizamlayıcı müddəalar olaraq 7, 8 və 9-cu maddələrinin dəyişdirilməsini və ya çıxarılmasını nəzərdən keçirmək və dini icmaları daha geniş muxtariyyətlə və etiqad, inanc və ya qrup halında daxili təşkilatlanma, eləcə də ibadət yerinin seçimi məsələlərində özünüidarəetmə ilə təmin etmək
- H. Dini qurumun adı və dini qurumun nizamnaməsinin onun dini mərkəzinin (idarəsinin) nizamnaməsinə uyğunluğu ilə bağlı nizamlayıcı müddəanın yenidən nəzərdən keçirilməsi və ya çıxarılması
- I. Dini icmaların dövlət qeydiyyatı sistemində aşağıdakı yollarla islahatlar aparmaq:

- Fərdlərə və dini icmalara onların seçimi əsasında dövlət qeydiyyatı olmadan dinlə məşğul olmağa icazə vermək
 - Dövlət qeydiyyatı üçün tələb olunan məlumat və sənədləri dəqiqləşdirmək
 - Dövlət qeydiyyatına məsul olan dövlət qurumlarının nizamnamənin məzmununu və ya dini qrupun xarakterini araşdırmağa cəlb olunmamasını təmin etmək
 - Dövlət qurumlarının qeydiyyatla bağlı qərar qəbul etmələri üçün son müddət müəyyən etmək
- J. Dini qurumların ləğvini nizamlayan qaydalara aşağıdakı yollarla düzəliş etmək:
- Aşırı dərəcədə məhdudlaşdırıcı və ya qarışıq müddəaları çıxarmaq və ləğvetmə ilə yanaşı qanunu pozan dini qurumlara mütənasib şəkildə tətbiq edilə bilən müxtəlif ağırlıqlı inzibati sanksiyalar müəyyən etmək
 - Ləğvetmə və ya digər sanksiyalara məruz qalan dini qurumları şikayət proseduru ilə təmin etmək
- K. Qanunun 21-ci maddəsində təsbit edilən “İslam dininə aid ayin və mərasimlərin aparılması yalnız Azərbaycan Respublikasında təhsil almış Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları tərəfindən həyata keçirilə bilər” müddəasını çıxarmaq
- L. Fərdlərin və dini qurumların dini ədəbiyyat, əşya və başqa məlumatları istehsal, idxal, ixrac, sərbəst yaymaq və satmaq hüququ ilə əlaqədar aşırı məhdudlaşdırıcı tədbirləri aradan qaldırmaq
- M. Vətəndaşların təhsil almaq üçün xaricə göndərilməsi və din xadimlərinin beynəlxalq mübadiləsi üçün “müvafiq icra hakimiyyət orqanı”nın razılığının olması tələbini ləğv etmək
- N. Dini qruplardan “zəruri məlumat əldə etmək”lə bağlı icra hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətlərinə gəldikdə, bu müddəanı ya ləğv etmək, ya da özbaşına və sui-istifadəyə yol açan dövlət müdaxiləsinə qarşı təminatlar müəyyən edəcək şəkildə daha dəqiq ifadə etmək
- O. Hüquqi müəyyənlik və öncədən gözlənilənliyi təmin etmək üçün 1-ci maddənin 2-ci bəndi, 4-1-ci maddə, 4-cü maddənin 2-ci bəndi, 5-ci maddənin 5-ci bəndi və 6-cı maddə, 7-ci maddənin 2-ci bəndi, 9-cu maddənin 2-ci bəndi, 10-cu maddə, 12-ci maddənin 5-ci bəndi, 12-1-ci maddənin 2-ci bəndi və 29-cu maddədəki müvafiq müddəaları daha dəqiq formada yenidən formulə etmək.

Əlavə tövsiyələr

- P. Qeyri-vətəndaşların da ilahiyyat tədrisi və dini təhsil almasını təmin etmək üçün maddənin 3-cü bəndini yenidən hazırlamaq
- Q. Dini qurumların yalnız dövlət qeydiyyatına alınması üçün təqdim olunan məlumatda göstərilən hüquqi ünvanda fəaliyyət göstərə bilməsi qaydasını yenidən nəzərdən keçirmək
- R. Dini qruplara dövlət qeydiyyatından imtina barədə qərardan şikayət hüququ vermək
- S. İslam dininə mənsub ibadət yerlərinə nəzarət edən din xadimlərinin seçilməsi prosesini ya ləğv etmək, ya da bu prosesi daha şəffaf və məşvərət formasında təşkil etmək
- T. Mümkün ayrı-seçkiliyə yol verməməklə dini qurumlara diqqətlə vəsait toplamağa icazə vermək
- U. Dini qurumlara həmçinin qeyri-vətəndaşlardan ianələr toplamağa icazə vermək
- V. Dini qurumların nizamnamələrinin (əsasnamələrinin) dindar şəxslərin ümumi yığıncağında və ya dini qurultaylarda və ya konfranslarda qəbul edilməsi ilə bağlı normanı yenidən işləmək
- W. Dini təhsil müəssisələrinə lisenziyaların verilməsi sisteminin ədalətli, şəffaf və ayrı-seçkilik olmadan həyata keçirilməsini təmin etmək
- X. Din xadimləri və digər dini kadrları hazırlamaq üçün yalnız dini mərkəzlərin və idarələrin dini təhsil müəssisələri yarada bilməsi ilə bağlı müddəanı yenidən işləmək

IV. Qanunun mövqeyi

A. Din və etiqad azadlığının beynəlxalq standartları

16. Rəyin bu hissəsində Qanunun din və etiqad azadlığı ilə bağlı beynəlxalq standartlara uyğunluğu araşdırılır. Azərbaycanın 19 avqust 2002-ci ildə ratifikasiya etdiyi Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (bundan sonra MSHBP) və Azərbaycana münasibətdə 15 aprel 2002-ci ildən qüvvəyə minən İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqları haqqında Avropa Konvensiyası (bundan sonra AİHK) ən müvafiq aktlardır.
17. Yuxarıda qeyd edilən müqavilələrə əlavə olaraq, analiz zamanı AİHK-nin müvafiq presedent hüququna, ATƏT/DTİHB-nin Din və ya Etiqad Azadlığı üzrə Ekspertlərinin Məsləhət Qrupunun Venesiya Komissiyası ilə məsləhətləşmə əsasında hazırlanan Din və ya Etiqad Azadlığı ilə bağlı Qanunvericiliyin Araşdırılması barədə Bələdçiyə (bundan sonra ATƏT/DTİHB- Venesiya Komissiyasının Bələdçisi)⁴, eləcə də MSHBP-nin 18-ci

⁴ ATƏT/DTİHB-nin Din və ya Etiqad Azadlığı üzrə Ekspertlərin Məsləhət Qrupunun Hüquq Vasitəsilə Demokratiya Uğrunda Avropa Komissiyası (Venesiya Komissiyası) ilə məsləhətləşmə əsasında hazırladığı Din və

maddəsi barədə BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsinin 22 sayılı Ümumi Şərhinə istinad edilib.

18. MSHBP-nin 18 (1)-ci maddəsinə əsasən, hər kəs düşüncə, vicdan və din azadlığı hüququna malikdir. Bu hüquqa özü seçdiyi dinə və əqidəyə malik olmaq və ya öz istədiyi dini və əqidəni qəbul etmək azadlığı və öz dininə və əqidəsinə həm təkbaşına, həm də başqaları ilə birlikdə, açıq və ya özəl qaydada etiqad etmək, ibadət etmək, dini və mərasim ayinləri və təlimini yerinə yetirmək azadlığı daxildir. 18 (2)-ci maddəyə əsasən, heç kim öz seçiminə görə dininə və əqidəsinə malik olmaq və ya onları qəbul etmək azadlığına xələl gətirən məcburiyyətə məruz qalmamalıdır. 18 (3)-cü maddəyə əsasən, öz dininə və ya əqidəsinə etiqad etmək azadlığına yalnız qanunla müəyyən edilən və ictimai təhlükəsizliyin, asayişin, sağlamlığın və əxlaqın, digər şəxslərin əsas hüquq və azadlıqlarının mühafizəsi üçün zəruri olan məhdudlaşdırma qoyula bilər. Nəhayət 18 (4)-cü maddəyə əsasən, hazırki Paktda iştirak edən dövlətlər valideynlərin və müvafiq hallarda qanuni qəyyumların öz uşaqlarına öz əqidələrinə uyğun olaraq dini və mənəvi tərbiyə vermələrinin təmin olunması azadlığına hörmətlə yanaşmağı öz öhdələrinə götürürlər.
19. AİHK-nin 9 (1)-ci maddəsi müəyyən edir ki, hər kəsin fikir, vicdan və din azadlığı hüququ var; bu hüquqa öz dinini və ya əqidəsinə dəyişmək azadlığı, öz dininə və ya əqidəsinə həm təkbaşına, həm də başqaları ilə birlikdə etiqad etmək və açıq, yaxud şəxsi qaydada ibadəti, təlimləri, dini və mərasim ayinlərini yerinə yetirmək azadlığı daxildir. 9(2)-ci maddədəki məhdudlaşdırma müddəasına görə, öz dinini və ya etiqadını ifadə etmək azadlığı yalnız ictimai asayiş maraqları naminə, ictimai qaydanı, sağlamlığı, yaxud mənəviyyatı qorumaq üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olan məhdudlaşdırma məruz qala bilər.

B. Azərbaycan Konstitusiyasının müvafiq müddəaları

20. Konstitusiyanın 7-ci maddəsinə əsasən⁵, Azərbaycan dövləti demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar respublikadır. 18 (1)-ci maddəyə əsasən, Azərbaycan Respublikasında din dövlətdən ayrılır. Bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir. 18 (2)-ci maddəyə əsasən, insan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinlərin (dini cərəyanların) yayılması və təbliği qadağandır. 18 (3)-cü maddəyə əsasən, dövlət təhsil sistemi dünyəvi xarakter daşıyır.

ya Etiqad Azadlığı ilə bağlı Qanunvericiliyin Araşdırılması barədə Bələdçi. 2004-cü ilin iyununda Venesiya Komissiyasının 59-cu Plenar Sessiyasında qəbul edilib, CDL-AD (2004) 028

⁵ Konstitusiyanın mətnini bu mənbədən oxumaq olar:
<http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/4d4828112.pdf>

21. Konstitusiyanın 25-ci maddəsi hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi prinsipini təsbit edir. Bu maddənin 3-cü bəndinə əsasən, dövlət, məsələn, irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əqidəsindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını bu əsaslara görə məhdudlaşdırmaq qadağandır. Venesiya Komissiyası Azərbaycan Konstitusiyası barədə əvvəlki rəyində həmin maddəyə əlavə edilən qeyd edilən əsaslara görə hər hansı şəxsə imtiyazlar verilməsi və ya güzəştlərdən imtina edilməsini qadağan edən iki yeni bəndin (4 və 5-ci bəndlərin) zəruriliyini sual altına alıb.⁶
22. Konstitusiya ilə qorunan digər əsas hüquqlara şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ (maddə 46), fikir və söz azadlığı (maddə 47), vicdan azadlığı (maddə 48), sərbəst toplaşma azadlığı (maddə 49), məlumat azadlığı (maddə 50), (assosiasiyalarda) birləşmək hüququ (maddə 58) daxildir.
23. İnsan hüquqlarını qorumaq sahəsində dövlətin pozitiv öhdəliyi “qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanları”na həvalə edilib (maddə 71). Həmin maddənin 4-cü bəndinə əsasən, “heç bir halda heç kəs din, vicdan, fikir və əqidəsini açıqlamağa məcbur edilə bilməz və bunlara görə təqsirləndirilə bilməz”.
24. Konstitusiyanın 76 (2)-ci maddəsinə əsasən, vətəndaşların əqidəsi həqiqi hərbi xidmət keçməyə ziddirsə, qanunla müəyyən edilmiş hallarda həqiqi hərbi xidmətin alternativ xidmətlə əvəz olunmasına yol verilir.
25. Konstitusiyanın 79-cu maddəsinə əsasən, heç kəs Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və ya qanunlarına zidd vəzifələrin icrasına məcbur edilə bilməz.
26. Konstitusiyanın 12 (1)-ci maddəsinə əsasən, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir. 12-ci maddənin 2-ci bəndinə əsasən, bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir.

V. Qanunun analizi

27. Analiz şərh və tövsiyələrin edilməsinin zəruri olduğu maddələr üzərində aparılacaq.

⁶ Venesiya Komissiyası. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavə və dəyişikliklər Layihəsi barədə Rəy, Venesiya Komissiyasının 78-ci Plenar iclasında qəbul edilib (Venesiya, 13-14 mart 2009, CDL-AD(2009) 10

Qanunun adı

28. Qanunun adı, eləcə də bəzi müddəaları göstərir ki, Qanunun əhatə dairəsi dini etiqad hüququ ilə məhdudlaşır və beləliklə, qeyri-dini etiqad hüququnu qorumur. ATƏT/DTİHB- Venesiya Komissiyasının Bələdçisi din və ya etiqad azadlığı üzrə beynəlxalq standartlara diqqət çəkməklə dinə və ya etiqada malik olmaq, qəbul etmək və ya dəyişmək hüququnun hər hansı məhdudiyətə məruz qala bilməməsi prinsipi kimi əsas dəyərləri vurğulayır. Bundan başqa, dini etiqad geniş şəkildə şərh edilməlidir.⁷ Təcrübi ayinlər mənasında yalnız ibadəti və ya dar mənada etiqadı qoruyan qanunvericilik qeyri-adekvatdır.⁸ Qeyri-dindarların da dərin etiqadları var və bu, qanunla bərabər formada qorunmalıdır və bu səbəbdən, bunu əhatə etmək üçün Qanunun adına dəyişiklik edilməsi tövsiyə edilir.

Fəsil 1. Ümumi Müddəalar

Bu Fəsil 6 maddədən ibarətdir və bütün maddələrə spesifik şərh və tövsiyələr edilib.

Maddə 1. Dini etiqad azadlığı

29. Qanunun 1-ci maddəsində “dini etiqad azadlığı”na verilən anlayış bir sıra məqamlarda spesifik şərtləri şərhləndirib.

Dini və ya etiqadı dəyişmək və ifadə etmək hüququ da daxil olmaqla müdafiəni geniş şəkildə şərh etməyə ehtiyac

30. İlk öncə, tərcümədə yanlışlıq yoxdursa, Qanunun “hər kəs dinə öz münasibətini müəyyən etməlidir” müddəası məcburi tələb kimi görünməklə din və ya etiqad azadlığı kimi əsas prinsipə ziddiyyət təşkil edir. Heç kəs öz dini düşüncələrini və ya əqidəsini və ya dinə bağlılığını müəyyən etməyə və ya açıqlamağa məcbur edilə bilməz. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi vurğulayıb ki, şəxsin dini ifadə azadlığının öz dinini açıqlamağa məcbur edilməmək kimi neqativ aspekti var.⁹ Beynəlxalq insan hüquqları standartları tələb edir ki, inanmaq hüququ ilə dinin və

⁷ ATƏT/DTİHB-nin Din və ya Etiqad Azadlığı üzrə Ekspertlərin Məsləhət Qrupunun Hüquq Vasitəsilə Demokratiya Uğrunda Avropa Komissiyası (Venesiya Komissiyası) ilə məsləhətləşmə əsasında hazırladığı Din və ya Etiqad Azadlığı ilə bağlı Qanunvericiliyin Araşdırılması barədə Bələdçi. 2004-cü ilin iyununda Venesiya Komissiyasının 59-cu Plenar Sessiyasında qəbul edilib, CDL-AD (2004) 028, səh. 10

⁸ ATƏT/DTİHB-nin Din və ya Etiqad Azadlığı üzrə Ekspertlərin Məsləhət Qrupunun Hüquq Vasitəsilə Demokratiya Uğrunda Avropa Komissiyası (Venesiya Komissiyası) ilə məsləhətləşmə əsasında hazırladığı Din və ya Etiqad Azadlığı ilə bağlı Qanunvericiliyin Araşdırılması barədə Bələdçi. 2004-cü ilin iyununda Venesiya Komissiyasının 59-cu Plenar Sessiyasında qəbul edilib, səh. 10

⁹ AİHM, Sinan İsk Türkiyəyə qarşı (21924/05), 2 fevral 2010-cu il Palata Qərarı

ya etiqadın ifadə edilməsi azadlığı arasında aydın fərq qoyulmalıdır. Beləliklə, Qanunun şəxsə dinə münasibətini müəyyən etmək tələbi ləğv edilməlidir.

31. İkincisi, Qanunun 1-ci maddəsinin 1-ci bəndində təsbit edilən anlayışda şəxsin dinini və ya etiqadını dəyişmək hüququ açıq şəkildə nəzərdə tutulmayıb. Həm AİHK-nin 9 (1)-ci maddəsi, həm də MSHBP-nin 18 (1)-ci maddəsi birbaşa tanıyır ki, dini azadlıq hüququna “öz dinini və ya etiqadını dəyişdirmək azadlığı” da daxildir. Odur ki, mütləq xarakter daşıyan *forum internum* (daxili etiqad) sahəsinə aid olduğundan bu hüququn da təmin edilməsi tövsiyə edilir.¹⁰ Qanunun 1-ci maddəsində müəyyən edilən “dini etiqad azadlığı” anlayışı genişləndirilməli və bura dini və ya etiqadı qəbul etmək və ya dəyişdirmək hüququ da daxil edilməlidir.

32. Bundan başqa, Qanunun 1-ci maddəsinin ilk cümləsi beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilən din azadlığının dinin və ya etiqadın ictimai və ya təkbaşına ifadə edilməsini əhatə etməsi kimi önəmli təminatını nəzərdə tutmur. Bu səbəbdən, Qanunun 1-ci maddəsində verilən anlayış ictimai və ya təkbaşına dini ifadə azadlığını da əhatə etməklə genişləndirilməlidir.

33. Eləcə də, Qanundakı anlayışın hər kəsin “dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ”nu, yəni öz dini əqidəsini ifadə etməni əhatə etməsinə baxmayaraq, bunun beynəlxalq insan hüquqları aktları ilə təmin edilən “dini ibadət, tədris, təcrübə və ayinlər” zamanı həyata keçirilməsinin mümkünlüyü ayrıca olaraq müəyyən edilməyib. Odur ki, beynəlxalq insan hüquqları aktlarında təmin olunduğu kimi şəxsin dini etiqadının “dini ibadət, tədris, təcrübə və ayinlər” zamanı həyata keçirilməsinin Qanunda xüsusi olaraq göstərilməsi tövsiyə edilir.

34. Sonda, Qanunun 1-ci maddəsinin 2-ci bəndi müəyyən edir ki, heç kəs öz dini etiqadını ifadə etməyə məcbur edilə bilməz. Beynəlxalq insan hüquqları standartlarına uyğunluq üçün “etiqad” anlayışının əhatə dairəsi geniş olmalı və ənənəvi dinlərlə, institusional xarakterli din və ya etiqadlarla və ya həmin ənənəvi dinlərə oxşar təcrübə ilə məhdudlaşmamalıdır.¹¹ “Etiqad” anlayışı “din” anlayışından ayrılmaqla müəyyən edilməlidir ki, Qanun ən geniş mənada din və etiqad azadlığını, o cümlədən teist, qeyri-teist, ateist və aqnostik etiqadları qoruyur.¹²

Dini təbliğat və missionerlik fəaliyyəti

35. Qanunun “*insan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinlərin (dini cərəyanların) yayılması və təbliği qadağandır*” məzmunlu 1-ci maddəsinin 2-ci bəndi dövlətə yuxarıda sadalanan beynəlxalq aktlarda müəyyən edilən əsaslara nisbətən məhdudiyət tətbiq etmədə və ya özbaşına şərh etmədə daha sərbəstlik verir.

¹⁰ Müqayisə et, ATƏT/DTİHB-nin Din və ya Etiqad Azadlığı üzrə Ekspertlərin Məsləhət Qrupunun Hüquq Vasitəsilə Demokratiya Uğrunda Avropa Komissiyası (Venesiya Komissiyası) ilə məsləhətləşmə əsasında hazırladığı Din və ya Etiqad Azadlığı ilə bağlı Qanunvericiliyin Araşdırılması barədə Bələdçi.

¹¹ Müqayisə et, 22 sayılı Ümumi Şərh, Düşüncə, vicdan və din azadlığı hüququ (Maddə 18), 07/30/1993. CCPR/C/21/Rev. 1/əlavə 4/bənd 2

¹² Əvvəlki

36. Din və ya etiqad azadlığına hər hansı məhdudiyət üçün israrlı sosial tələbat olmalıdır və yuxarıda qeyd olunan əsaslar çox qarışıqdır və yolverilən məhdudiyətlərin (MSHBP və AİHK-nin uyğun olaraq 18 (3)-cü maddəsi və 9 (2)-ci maddəsində) daşdığı məqsədlərə heç də hər zaman birbaşa bağlılığı yoxdur və ya onların söykəndiyi spesifik ehtiyaca mütənasib deyil.

37. Bu müddəaların məqsədləri anlaşılan olsa da, istifadə olunan anlayışlar (məsələn, *“insan ləyaqətini alçaldan”* və *“insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan”*) qanunvericilik aktı üçün uyğun deyillər. Belə ki, həmin anlayışlar çox qarışıq və müxtəlif yozumlara açıqdır, bu da öz növbəsində Qanunun özbaşına və mülahizə sərbəstliyinə imkan verməklə tətbiqinə gətirib çıxara bilər. Qarışıq terminologiyanın mümkün nəticələrinin qarşısını almaq üçün, qeyd olunan müddəalar ya Qanunla müəyyən olunan daha dəqiq terminologiya ilə əvəz edilməli, yaxud tamamilə ləğv edilməlidir. Həmçinin, bu müddəalarla hədəflənən məqsədlərə qanunların mütənasibliyi prinsipinə hər zaman söykənməklə cinayət və ya inzibati məsuliyyəti tənzimləyən ümumi qanunlarla daha yaxşı nail olunub-olunmaması nəzərə alınmalıdır.

38. Qanunun 1-ci maddəsinin 3-cü bəndi dini etiqad azadlığına qoyulan məhdudiyətləri müəyyən edir. Amma Qanun ayırmır ki, din azadlığı deyil, məhz dinin və ya etiqadın ifadə edilməsi əsaslandırılmaqla məhdudlaşdırıla bilər. Beynəlxalq hüquqa görə, daxili etiqad (forum internum) hər hansı məhdudiyətə məruz qala bilməz və din və ya etiqad azadlığı yalnız xarici ifadə (forum externum) zamanı AİHK-nin 9 (2)-ci maddəsinin və MSHBP-nin 18 (3) 3-cü maddəsinin məhdudiyət normalarına ciddi əməl etməklə məhdudlaşdırıla bilər.¹³ Bu səbəbdən, Qanunun 1-ci maddəsinin 3-cü bəndi müəyyən etməlidir ki, şəxsin ümumiyyətlə din və ya etiqad azadlığı deyil, məhz din və ya etiqadını ifadə azadlığı məhdudlaşdırıla bilər.

39. Din və ya etiqadla bağlı beynəlxalq insan hüquqları standartlarının söykəndiyi əsas dəyərlərdən biri də qeyri-zorakılıqdır. Heç kəs öz din və ya etiqad azadlığına xələl gətirə biləcək zorakılığa məruz qala bilməz. Din azadlığının bu aspekti düzgün olmayan metod və vasitələrdən istifadə etməklə və ağılabatan inandırmanın sərhədlərindən kənara çıxmaqla məcburilik tətbiq edən təcrübəyə qarşı müdafiə təşkil edir.¹⁴

40. Qanunun 1-ci maddəsinin 4-cü bəndi açıq şəkildə təsbit edir ki, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən dini təbliğat aparılması qadağandır. Bu qadağa vətəndaşlıqdan asılı olmayaraq “hər kəs” tərəfindən qeyri-zorakı dini ifadəni (dini təbliğat və ya missionerlik fəaliyyəti də daxil olmaqla) qoruyan beynəlxalq hüquqla ziddiyyət təşkil edir.¹⁵ Qeyd etmək lazımdır ki, öz etiqadı barədə müzakirə etmək və ya onu yaymaq təkcə AİHK-nin 9-cu maddəsi

¹³ Həmçinin bax: ATƏT/DTİHB-nin Din və ya Etiqad Azadlığı üzrə Ekspertlərin Məsləhət Qrupunun Hüquq Vasitəsilə Demokratiya Uğrunda Avropa Komissiyası (Venesiya Komissiyası) ilə məsləhətləşmə əsasında hazırladığı Din və ya Etiqad Azadlığı ilə bağlı Qanunvericiliyin Araşdırılması barədə Bələdçi. 2004-cü ilin iyununda Venesiya Komissiyasının 59-cu Plenar Sessiyasında qəbul edilib, CDL-AD (2004) 028, səh. 10

¹⁴ ATƏT/DTİHB-nin Din və ya Etiqad Azadlığı üzrə Ekspertlərin Məsləhət Qrupunun Hüquq Vasitəsilə Demokratiya Uğrunda Avropa Komissiyası (Venesiya Komissiyası) ilə məsləhətləşmə əsasında hazırladığı Din və ya Etiqad Azadlığı ilə bağlı Qanunvericiliyin Araşdırılması barədə Bələdçi. 2004-cü ilin iyununda Venesiya Komissiyasının 59-cu Plenar Sessiyasında qəbul edilib, CDL-AD (2004) 028, səh. 11

¹⁵ Bax: AİHM, *Kokkinakis Yunanıstan* qarşı 25 may 1993-cü il qərarı (ərizə N 14307/88), bənd 31

və MSHBP-nin 18-ci maddəsi ilə deyil, həmçinin hər iki beynəlxalq müqavilənin ifadə azadlığı müddəaları ilə qorunur (AİHK-nin 10-cu maddəsi və MSHBP-nin 19 (2)-ci maddəsi).

41. Düşüncə, vicdan, din və ya etiqad azadlığına dini əlaqələr sahəsində “müvafiq nəşrlər hazırlamaq, istehsal etmək və yaymaq” hüququ daxildir.¹⁶ Bu, İnsan Hüquqları üzrə Komissiyanın 2005/40 sayılı Qətnaməsində (bənd 4(d)) və İnsan Hüquqları Şurasının 6/37 sayılı Qətnaməsi (“dövlətlər [...] o cümlədən, bütün şəxslərin bu sahədə müvafiq nəşrlər hazırlamaq, istehsal etmək və yaymaq hüququna təminat verməyi öhdələrinə götürürlər” məzmunlu 9 (g) bəndi) vurğulanıb. İnsan Hüquqları Komitəsinin 22 sayılı Ümumi Şərhdə qeyd edilib ki, “dini və ya etiqadı tətbiq etmək və ya tədris etmək” anlayışına dini qrupların onların adı əlaqələri barədə davranışları, [...], seminar və ya dini məktəblər təşkil etmək azadlığı və dini mətnlər və ya nəşrlər hazırlamaq və yaymaq azadlığı daxildir.¹⁷ Beləliklə, dini təbliğat və missionerlik fəaliyyəti düzgün olmayan vasitələrlə həyata keçirilmədiyi təqdirdə, qeyri-zorakı dini ifadə kimi qorunur.¹⁸

42. Qeyri-zorakı dini ifadə və ya dini cərəyanların və ya etiqadların tədrisi, həmçinin, yaymaq və qəbul etmək mənasında ifadə azadlığının müdafiəsi altındadır (MSHBP-nin 19-cu maddəsi AİHK-nin 10-cu maddəsi). Bundan başqa, belə “dini təbliğat”la məşğul olma milliyyət və ya vətəndaşlıq əsasları ilə məhdudlaşdırıla bilməz. Həmçinin, belə məhdudiyyət Konstitusiyanın 25 (3)-cü maddəsi ilə uyğun deyil.

43. Bu səbəbdən, Qanunun 1-ci maddəsinin 4-cü bəndində müəyyən edilən qadağa ləğv edilməlidir.

Vicdanlı etiraz

44. Qanunun 4-cü maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən, öz dini əqidəsinə görə heç kəs qanunla müəyyən edilmiş vəzifələrin icrasından imtina edə və ya boyun qaçıra bilməz, amma bir vəzifənin icrasının dini əqidəyə görə digər vəzifənin icrası ilə əvəz edilməsinə yalnız “Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda” yol verilir. Bu müddəa vicdanlı etirazçılara alternativ mülki xidmət imkanı açsa da, bunun tənzimlənməsi hələ müəyyən olunmayan başqa qanuna tapşırılıb.

45. Bu yaxınlarda Avropa Şurasının İnsan Hüquqları üzrə Komissarının xatırlatdığı kimi,¹⁹ vicdanlı etiraz hüququ 1967-ci ildən başlayaraq Parlament Assambleyasının bu mövzuda ilk Qətnaməsi qəbul edildiyi vaxtdan Avropa Şurası tərəfindən təsdiqlənib. Bu hüququn tanınması daha sonralar bu təşkilata üzv olmaq istəyən dövlətlər üçün tələb olub. Parlament

¹⁶ 1981-ci il Baş Assambleyanın din və ya etiqad azadlığı barədə bəyanatı

¹⁷ 22 sayılı Ümumi Şərh, Düşüncə, vicdan və din azadlığı hüququ (Maddə 18), 07/30/1993. CCPR/C/21/Rev. 1/əlavə 4/bənd 4

¹⁸ Bax: AİHM, Kokkinakis Yunanıstana qarşı 25 may 1993-cü il qərarı (ərizə N 14307/88)

¹⁹ http://commissioner.cws.coe.int/tiki-view_blog_post.php?postId=205

Assambleyasının hesabatlarına görə, Avropa Şurasına üzv olarkən üzərinə götürdüyü öhdəliklərdən biri olsa da, Azərbaycan alternativ mülki xidmət haqqında qanun qəbul etməyib.²⁰

46. Bu mənada qeyd edilməlidir ki, İnsan Hüquqları Komitəsinin mövqeyi budur ki, vicdanlı etiraz hüququ “MSHBP-nin 18-ci maddəsindən irəli gələ bilər”.²¹ Bu yaxınlarda Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi *Bayatyan Ermənistan qarşı*²² işi üzrə vicdanlı etiraz hüququna Avropa Konvensiyasının 9-cu maddəsi ilə qorunan fikir, vicdan və din azadlığı hüququ ilə təminat verilməsini tanıyıb. AİHM qeyd edib ki, “Məcburi alternativ hərbi xidməti əvvəllər və ya hazırda olan Avropa Şurasına üzv olan demək olar ki, bütün dövlətlər bu xidmətə alternativlər [...] müəyyən ediblər və bunu müəyyən etməyən dövlət yalnız məhdud mülahizə sərbəstliyinə malikdir və istənilən müdaxiləyə haqq qazandırmaq üçün inandırıcı və məcburi səbəblər gətirməlidir”.²³ O cümlədən, məcburi hərbi xidmətə “vicdanla bağlı hər hansı istisnaya” yol verməyən və bu vəzifəsinə əməl etməkdən imtina edənləri cəzalandıran sistemin təcrübəsi demokratik cəmiyyətdə zəruri olan tədbir hesab edilə bilməz (əvvəlki, bənd 124). Bundan başqa, Məhkəmə bildirib ki, sözügedən dövlət alternativ xidmət haqqında qanun qəbul etmək öhdəliyini üzərinə götürüb və bu fakt onu göstərir ki, şəxsi hərbi xidmət keçməkdən imtina etməyə görə məhkum etmə israrlı sosial tələbata xidmət etməyib (əvvəlki, bənd 127).

47. Əlavə edilməlidir ki, bu hüquq qanunla və ya təcrübə ilə tanındığı halda, vicdanlı etirazçılar arasında onların konkret etiqadlarının xarakteri baxımından hər hansı fərq qoyulmamalıdır; vicdanlı etirazçılara qarşı hərbi xidmət keçmədiklərinə görə hər hansı ayrı-seçkiliyə yol verilməməlidir;²⁴ həmçinin, alternativ xidmət daha uzun müddət olmaqla cəzalandırıcı məqsəd daşımamalıdır.²⁵

48. Bu səbəbdən, dini (yaxud qeyri-dini) etiqadına görə hərbi xidmət keçməkdən imtina edən şəxslərə alternativ mülki xidmət yerinə yetirmələrinə açıq icazə verən qanunun qəbul edilməsi tövsiyə edilir.

²⁰ Sənədlərə bax: AS/Mon (2011) 07 rev., bənd 39 & As/Mon (2012) 05 rev

²¹ 22 sayılı Ümumi Şərh, Düşüncə, vicdan və din azadlığı hüququ (Maddə 18), 07/30/1993. CCPR/C/21/Rev. 1/əlavə 4/bənd 4

²² AİHM, *Bayatyan Ermənistan qarşı*, ərizə N 23459/03, 7 iyul 2011-ci il qərarı

²³ AİHM, *Bayatyan Ermənistan qarşı*, ərizə N 23459/03, 7 iyul 2011-ci il qərarı, bənd 123

²⁴ 22 sayılı Ümumi Şərh, Düşüncə, vicdan və din azadlığı hüququ (Maddə 18), 07/30/1993. CCPR/C/21/Rev. 1/əlavə 4/bənd 11

²⁵ İnsan Hüquqları Komitəsi tərəfindən 25 aprel 2005-ci ildə qəbul edilən Yekun Müşahidələr(CCPR/CO/83/GRC) Yunanıstan tərəfindən təqdim edilən İlk dövrü hesabat (CCPR/C/GRC/2004/1), bənd 15.

Həmçinin bax: CCPR/CO/83/GRC bənd 15, Xüsusi Məruzəçi tərəfindən istinad edilib, UNCHR Hökumətlərə göndərilən işlərin icmalı və alınan cavablar, E/CN.4/2006/5/Add.1, 27 mart 2006, səh. 5

Maddə 4-1. Peşəkar dini fəaliyyət və din xadimi

49. Bu maddə “din xadimi” və “peşəkar dini fəaliyyət” anlayışlarını müəyyən edir. Bu maddəyə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin *Seyidzadə Azərbaycan qarşı* iş üzrə qərarının işığında baxılmalıdır.²⁶ Bu işdə Məhkəmə AİHK-nin 1 sayılı Protokolunun 3-cü maddəsinin Azərbaycan tərəfindən pozulmasını qərara alıb, çünki din xadiminin seçkilərdə namizədliyini vermək hüququnu tənzimləyən qanunvericilik öncədən görülməmiş və yetərinə aydın deyildi, “din xadimi” və “peşəkar dini fəaliyyət” terminlərinin anlayışının tamamilə verilməməsi bu məhdudiyyətin tətbiqində özbaşınalığa yol açdı.

50. Qanunun yeni 4-1-ci maddəsinin 1-ci bəndi “din xadimi”ni “[peşəkar] dini fəaliyyətlə məşğul olan dini ali və ya orta ixtisas təhsilli şəxs”, 4-1-ci maddəsinin 1-ci bəndi isə “peşəkar dini fəaliyyət”i “peşəkar dini tərbiyəyə və dini təhsilə, dindarların dini tələbatlarının ödənilməsinə, dinlərin yayılmasına, ... moizələrin (xütbələrin) oxunmasına... (və s.) yönəlmiş fəaliyyət kimi müəyyən edir. “Peşəkar dini fəaliyyət”i bu hərəkətlərin (təhsil, moizə oxuma və s.) özü deyil, bir sıra hərəkətlərə “yönəlmiş” fəaliyyət kimi müəyyən etməklə Qanun qarışıqlıq yaradır. Belə ki, konkret hərəkətlərə “yönəlmiş” fəaliyyətin məhz həmin konkret hərəkətlərdən bəzilərinə yönəlib-yönəlməməsi, bunu müəyyən etmək hüququnun kimə məxsusluğu və hansı meyarlar əsasında həyata keçirilməsi kimi labüd suallar doğur.

51. Eləcə də, Qanunun 4-1.1-ci maddəsində “peşəkar dini fəaliyyət” sayılan “dinlərin yayılması”, “dindarların dini tələbatının ödənilməsi”, “moizə oxunması” kimi konkret növ hərəkətlər öz-özlüyündə geniş müəyyən edilib. Bu anlayışlar müxtəlif yozumlara açıqlıq mənasında yetərinə qarışıq görünür və bəzi məhdudiyyətlərin təsir etdiyi şəxslər kateqoriyasını həddindən artıq genişləndirə bilər. Məsələn, dövlət orqanına seçildikdə və ya təyin edildikdə, şəxsin peşəkar dini fəaliyyətinin dayandırılması (Qanunun 5-ci maddəsinin 6-cı bəndinə bax) AİHK və xüsusilə də 1 sayılı Protokolun 3-cü maddəsindən (azad seçki hüququ) irəli gələn mütənasiblik prinsipinə zidd olardı.²⁷

Maddə 5. Dövlət və dini qurumlar

52. Qanunun 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən, din və dini qurumlar dövlətdən ayrılır və bütün dinlər və dini qurumlar qanun qarşısında bərabərdirlər (Maddə 5, bənd 1).

53. Qanunun 5-ci maddəsinin 5-ci bəndi müəyyən edir ki, dini qurumlar “siyasi partiyaların fəaliyyətində iştirak etmir”. Bu müddəə tamamilə qarışıqdır və problematik dərəcədə geniş yozumlara imkan verir. Bu səbəbdən, mənanın dəqiqləşdirilməsi üçün normanın yenidən işlənməsi tövsiyə edilir.

²⁶ AİHM, *Seyidzadə Azərbaycan qarşı*, ərizə N. 37700/05, son qərar 03/03/2010, §37-yə bax

²⁷ AİHM, *Seyidzadə Azərbaycan qarşı*, ərizə N 37700/05, son qərar 03/03/2010, §37; AİHM, *Ždanoka Latviyaya qarşı*, ərizə N 58278/00, 16 mart 2006, bənd 114 & 115 (e)

54. Qanunun 5-ci maddəsinin 6-cı bəndinə əsasən, din xadimləri dövlət orqanlarına seçildikdə və ya təyin olunduqda onların peşəkar dini fəaliyyəti həmin vəzifədə olduqları müddətdə dayandırılır. Bu müddəa müxtəlif aspektlərdə problematiktir. “Peşəkar dini fəaliyyət” və “din xadimi”nin daha dəqiq anlayışı olmadan (Qanunun 4-1-ci maddəsi ilə bağlı yuxarıda qeyd edilən 49-51-ci bəndlərə bax) bu müddəa çox qarışıq olmaqda davam edir. Bir çox dinlərdə sərbəst din xadimləri fəaliyyət göstərir; bu şəxslər dünyəvi xarakterli peşəkar həyatlarından başqa dini funksiyaları da yerinə yetirirlər. Üzvlərinin dünyəvi peşələrdə çalışdığı bir çox təriqət formaları mövcuddur. Öz dini funksiyalarını itirmədən dövlət orqanlarında çalışmaq maneəsinin onların hamısına şamil edilib-edilməməsi də aydın deyil. Eləcə də, belə müddəanın demokratik cəmiyyətdə zəruri olub-olmaması və hansı baxımdan zəruri olub-olmaması da aydın deyil.

55. Bir çox dövlətlərin müəyyən dövlət işlərinin konkret digər fəaliyyətlə uyğun gəlməməsini müəyyən edən qaydaları olsa da, bu qaydalar bir qayda olaraq beynəlxalq öhdəliklərə uyğundur. Bununla belə, din xadimləri üçün bütün dövlət orqanlarında çalışmaqla bağlı ümumi qadağanın qoyulması mütənəsiblik prinsipinə ziddir.

56. Bundan başqa, həmin müddəanın yalnız din xadiminin dövlət orqanını könüllü olaraq seçməsi halına aid edilib-edilməməsi də aydın deyil. Bəzi hallar var ki, dövlət vətəndaşlarını dövlət orqanına təyin edir və bu təyinatdan imtina etmək olmaz, məsələn, məhkəmədə andlı iclasçı. Əgər dövlət din xadimini onun iradəsi əleyhinə dövlət orqanına təyin edə bilərsə və ya edərsə, bu şəxs avtomatik olaraq öz dini funksiyalarını itirmiş və bu hal din və ya etiqad azadlığını pozmuş olardı. Bu səbəbdən, bu müddəanın yenidən nəzərdən keçirilməsi və işlənməsi tövsiyə edilir.

Din azadlığı və təhsil hüququ

Bu məsələ Qanunun 6-cı və 10-cu maddələri ilə tənzimlənir.

Maddə 6. Dinin məktəblə münasibəti

57. Qanunun 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında dövlət təhsil sistemi dindən ayrılır. Qanunun 6-cı maddəsinin 2-ci bəndi isə müəyyən edir ki, dini-fəlsəfi fənlər, müqəddəs dini kitabların əsasları ilə tanışlıq dövlət təhsil müəssisələrinin tədris proqramına daxil edilə bilər.

58. Beynəlxalq insan hüquqları standartlarına uyğun gəlməsi üçün dini fənlər üzrə dövlət məktəblərinin dərsləri neytral və obyektiv yolla keçirilməlidir.²⁸ AİHK-nin 1 sayılı Protokolunun

²⁸ 22 sayılı Ümumi Şərh, Düşüncə, vicdan və din azadlığı hüququ (Maddə 18), 07/30/1993. CCPR/C/21/Rev. 1/əlavə 4/bənd 6

2-ci maddəsinə (təhsil hüququ) əsasən, dövlət təhsil və tədris sahəsində öz üzərinə götürdüyü funksiyaları yerinə yetirərkən, valideynlərin öz dini və fəlsəfi baxışlarına müvafiq olan təhsil və tədrisi təmin etmək hüququna hörmət edir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi 1 sayılı Protokolun 2-ci maddəsində ehtiva olunan plüralizm və obyektivlik prinsiplərinə xidmət edərək “digər dinlər və fəlsəfi baxışlara birlikdə” geniş qiymət verməyə ehtiyacın olduğunu vurğulayıb. Məhkəmə, bu mənada valideynlərin uşaqları dərş proqramının müəyyən hissəsindən kənarlaşdırması ilə bağlı seçiminə qarşı çıxıb, belə ki, bu hal valideynləri onların şəxsi həyatlarını aşırı açmaq riski ilə ağır yük altına qoyardı, halbuki potensial münaqişə güman ki, onları kənarlaşdırmaq üçün müraciət etməkdən uzaqlaşdırmaq ola bilər.²⁹

59. ATƏT/DTİHB-Venesiya Komissiyasının Bələdçisi vurğulayır ki, valideynlərin öz uşaqlarının dini təhsilini müəyyən etmək hüququnun olması ümumiyyətlə tanınır.³⁰ MSHBP-nin 18(4)-cü maddəsinə əsasən, valideynin uşağının dini azadlığını müəyyən etməsi xüsusi olaraq qəbul edilir. 1992-ci ildə Azərbaycanın qəbul etdiyi BMT-nin Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyasının 14(2)-ci maddəsinə əsasən, iştirakçı dövlətlər valideynlərin və qanuni qəyyumların uşağın inkişaf etməkdə olan qabiliyyəti ilə uzlaşan metodlarla onun hüquqlarının həyata keçirilməsində uşağa rəhbərlik etmək hüquqlarına və vəzifələrinə hörmət bəsləyirlər.

60. BMT-nin Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyasının 3-cü maddəsi ilə nəzərdə tutulduğu kimi, uşağın maraqları nəzərə alınmalı olan ilk məsələ olduğundan, uşağa dini təhsilin verilməsində balanslı yanaşma təhsil hüququ, ifadə azadlığı hüququ və ailə və şəxsi həyata hörmət hüququnun söykəndiyi əsas prinsiplərə əsaslanmaqla dövlət məktəblərində geniş və obyektiv dini təhsili təmin etməkdir. Uşağın dini təhsili ilə bağlı müddəalar hazırlanarkən, bu tələblər nəzərə alınmalıdır.³¹

61. Qanunun 6-cı maddəsinin 3-cü bəndi dini təhsil hüququnu “vətəndaş”larla məhdudlaşdırır. Bu müddəa həm MSHBP və AİHK-nin müvafiq olaraq 18 (1) və 9 (1)-ci maddələri ilə müəyyən edilən hər kəsin din azadlığı hüququnu, həm də “heç bir şəxsin təhsil hüququndan imtina edilə bilməz” müddəasını açıq nəzərdə tutan AİHK-nin 1 sayılı Protokolunun 2-ci maddəsinə pozur. AİHK-nin 9-cu maddəsi və MSHBP-nin 18-ci maddəsi vətəndaşlıq əsası ilə din azadlığına ümumi məhdudiyətə icazə vermir. Bu səbəbdən, qeyd edilən normadakı “vətəndaşlar” ifadəsi “hər kəs” ifadəsi ilə əvəz edilməlidir.

62. 2011-ci ilin iyulunda Qanunun 6-cı maddəsinə 5-ci bənd əlavə edildi və yeni tələbə əsasən, dini qurumlar tərəfindən gənclərin [yaşlıların] müqəddəs kitabları öyrənmə kursları həmin dini

²⁹ AİHM, *Folgerø və b.Norveçə qarşı*, ərizə N. 15472/02, Böyük Palatanın qərarı 29.06.2007

³⁰ ATƏT/DTİHB-nin Din və ya Etiqad Azadlığı üzrə Ekspertlərin Məsləhət Qrupunun Hüquq Vəsiti ilə Demokratiya Uğrunda Avropa Komissiyası (Venesiya Komissiyası) ilə məsləhətləşmə əsasında hazırladığı Din və ya Etiqad Azadlığı ilə bağlı Qanunvericiliyin Araşdırılması barədə Bələdçi. 2004-cü ilin iyununda Venesiya Komissiyasının 59-cu Plenar Sessiyasında qəbul edilib, CDL-AD (2004) 028, səh. 13

³¹ Bax: Venesiya Komissiyasının Rəyi, Bosniya və Herseqovina Federasiyasının Sarayeva kantonunda ibtidai təhsil qanununun bir sıra maddələrinin insan hüquqları standartlarına uyğunluğunu barədə *amicus curiae*, CDL-AD(2012)013

qurumların nizamnamələrinə uyğun olaraq, tabe olduqları dini mərkəz və idarələrin razılığı ilə yaradılır. Göründüyü kimi, müqəddəs kitablar kurslarının (dərslərinin) dini qurumların nizamnamələrinə uyğun olması və dini qurum tərkibində bir sıra (yüksək) dini/təşkilati orqanın razılığının zəruriliyi tələbi din azadlığının tədris yolu ilə ifadəsi hüququna yolverilməz müdaxilədir, çünki bu, xüsusilə də dini qrupu “vahid rəhbərlik” altında fəaliyyət göstərməyə sövq edə bilər.³² Bu tələb tədris vasitəsilə dini ifadə azadlığını, eləcə də AİHK-nin 10-cu maddəsi və MSHBP-nin 19-cu maddəsi ilə qorunan ifadə azadlığını, o cümlədən, informasiya və ideyalar yaymaq hüququnu pozur.³³

63. Qanunun 10-cu maddəsi (Dini təhsil müəssisələri) müəyyən edir ki, din xadimləri və dini ixtisaslar üzrə digər kadrlar hazırlanması üçün dini təhsil müəssisələri yalnız dini mərkəz və idarələr yarada bilərlər. Bu müddəa MSHBP-nin 18 (1)-ci maddəsi və demək olar ki, oxşar məzmunlu AİHK-nin 9.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan hər kəsin “öz dinini və ya etiqadını [...] təcrübədə və tədris zamanı ifadə etmək” hüququna müdaxilədir. Bu, dini mərkəz və idarələrin üzvü olmayan şəxslərin öz dinlərini ibadət və tədris yolu ilə başqaları ilə birlikdə ifadə etmək hüquqlarını faktiki olaraq pozmuş olur. Belə ki, bu məhdudiyət demokratik cəmiyyətdə zəruri deyil. Bundan başqa, digər dini qurumların deyil, məhz dini mərkəz və idarələrin belə hüquqa malik olmasını anlamaq çətinidir. Həmçinin, qeyri-dini qurumların ən azı başqa dini kadrları təlimatlandırmasına icazə verilməməsi başadüşülən deyil; bu mənada “dini kadrlar” termininin mənası sual olaraq qalır. Odur ki, bu müddəanın yenidən işlənməsi tövsiyə edilir.

Dini qurumlar və icmalar

64. Bu məsələ 2-ci fəsildə “Azərbaycan Respublikasında dini qurumlar” adı altında əhatə edilib. Dini qurumların nizamnamələri, qeydiyyat və ləğvetmə prosesi də bu fəsildə müəyyən edilib.

65. Qanun dini qurumların müxtəlif kateqoriyalarını təqdim edir: 7-ci maddə dini qurum, 8-ci maddə dini icma, 9-cu maddə isə dini mərkəz və idarələr anlayışlarını təsbit edir.

66. Qanunun 7-ci maddəsinə əsasən, dini qurumlar idarələrlə təmsil olunurlar. Maddənin 2-ci bəndi isə müəyyən edir ki, dini qurumlar bu Qanuna “və təsdiq olunmuş nizamnamələrinə” müvafiq surətdə fəaliyyət göstərirlər. Bu müddəa dövlət orqanlarına lazımsız müdaxilə üçün geniş imkan açır. Qanunun 7-ci maddəsinin 2-ci bəndinin qeyd edilən məqsədi aydın deyil və bu tələbin nə üçün zəruri olması aydınlaşdırılmır. Dini qurumun öz nizamnaməsinə uyğun fəaliyyət göstərməsinin necə və ya kim tərəfindən qiymətləndirilməsi və ya təcrübənin bu səviyyəyə qədər məhdudlaşdırılmasına hansı ehtiyacın olması Qanunda öz əksini tapmayıb. Göründüyü kimi, bu

³² Bax: AİHM, *Metropolitan Bessarabia Kilsəsi və b. Moldovaya qarşı, ərizə N. 45701/99*, Palata qərarı 13.12.2001, bənd 117

³³ Muqayisə et: AİHM, *Metropolitan Bessarabia Kilsəsi və b. Moldovaya qarşı, ərizə N. 45701/99*, Palata qərarı 13.12.2001

müddəa dövlətin dini qurumların fəaliyyətinə və muxtariyyətinə aşırı müdaxiləsinə şərait yarada bilər. Odur ki, bu bəndin daha aydın formada yenidən işlənməsi tövsiyə edilir.

67. Qanunun 7-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən islam dini qurumları Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinə öz fəaliyyətləri haqqında hesabat təqdim edirlər. Bu müddəa Qanunun 8-ci maddəsinin 2-ci bəndi (Azərbaycanda təşkilat məsələlərində islam dini icmaları Qafqaz Müsəlmanları idarəsinə tabedirlər) və Qanunun 9-cu maddəsinin 1-ci bəndi (Azərbaycan Respublikasında islam dini qurumları öz tarixi islam dini mərkəzində - Qafqaz Müsəlmanları İdarəsində birləşirlər) ilə birgə analiz edilməlidir. Bundan başqa, Qanunun 8-ci maddəsinin 3-cü bəndi müəyyən edir ki, islam dininə aid ibadət yerlərinə rəhbərlik edən din xadimləri Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi tərəfindən təyin edilir. Başqa sözlə, Qanun bütün islam dini qruplarının və ya qurumlarının, həmçinin onların din xadimlərini təyin edən vahid təşkilati qurumun - Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərməsini tələb edir.

68. Düşüncə və vicdan azadlığı, eləcə də din və ya etiqad seçmək azadlığı tam şəxsi azadlıqlar sayılsa da, kollektiv qurumun da dini ifadə etmək və tətbiq etmək hüququ qorunduğundan dini azadlıq hüququ təkcə fərdi deyil, həmçinin kollektiv ölçüyə malikdir.³⁴ Dini və ya etiqadı ifadə etmək və ya tətbiq etmək üçün toplaşmaq kimi kollektiv hüquq daha sonra AİHK-nin 11-ci və MSHBP-nin 21-ci maddəsi ilə müdafiə edilir. Bu müddəalar o gözləntini əhatə edir ki, dindarlar dövlətin özbaşına müdaxiləsi olmadan sərbəst birləşə bilərlər.³⁵ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi vurğulayıb ki, AİHK-nin məqsədləri baxımından din azadlığı prinsipi dövlətin “dini etiqadların qanunliyini və ya həmin etiqadların ifadə yollarını” qiymətləndirməsini istisna edir.³⁶ Bundan başqa, “konkret liderin [...] xeyrinə dövlət tədbirləri” də din azadlığının pozulması deməkdir.³⁷

69. Başqa sözlə, dövlət hər hansı dini məzhəbə mənsub olan fərdi üzvlərdən və ya qruplardan konkret dini orqanın və ya qurumun üzvü olmasını, yaxud onların nəzarəti altında olmasını tələb edə bilməz. Amma Qanunun qeyd edilən müddəaları hazırda məhz buna imkan verir və bu səbəbdən, Qanundan çıxarılmalıdır.

70. Onun əksinə olaraq və beynəlxalq standartların əksinə olmayaraq, Qanunun 8-ci maddəsinin 2-ci bəndi Qafqaz Müsəlmanları idarəsinə tabe olan islam dini icmalarının vəzifəsi ilə “qeyri-müsəlman dini icmalarının Azərbaycanda və xaricdə fəaliyyət göstərən dini mərkəzlərə (idarələrə) tabe olmaq və tabeliyini dəyişdirmək hüququ var” müddəasındakı hüququ arasında nəticə etibarilə fərq qoyaraq, qeyri-islam dini qurumlarının “Azərbaycanda və xaricdə fəaliyyət göstərən dini mərkəzlərə (idarələrə) tabe olmaq və tabeliyini dəyişdirmək” hüququna (vəzifəsinə deyil) təminat verir.

³⁴ Bax: AİHM, *Metropolitan Bessarabia Kilsəsi və b. Moldovaya qarşı, ərizə N. 45701/99*, Palata qərarı 13.12.2001, bənd 114

³⁵ Əvvəlki, bənd 117

³⁶ Əvvəlki, bənd 117

³⁷ Əvvəlki

71. Qanunun 8-ci maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən, islam dini icmaları məscidlərdə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları tərəfindən yaradılır. Bu müddəa din azadlığı hüququ baxımından iki məhdudiyətə gətirir. Birincisi, Qanun məscidləri islam dini icmalarının yarana biləcəyi yeganə məkan olaraq müəyyən edir. İkincisi, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən belə icmalar yaratmağın qarşısını alır. Xüsusilə də, bəzi islam dini qruplarının öz etiqadlarının tərkib hissəsi olaraq məscidlərdən yan keçmək kimi mümkün istəklərini də nəzərə alsaq, islam dini qurumlarının yalnız məscidlərdə yaradılması tələbi çox aşırıdır və demokratik cəmiyyətdə zəruri deyil. Ümumiyyətlə, vətəndaşlıq məhdudiyətinin olması qeyri-vətəndaşlara dini qurumlar yaratmasına və orada iştirak etməsinə qadağa qoyur. Dini icmalar yaratmaq hüququnun vətəndaşlarla məhdudlaşdırılması, həmçinin, hər kəsə mənsub olan din azadlığı hüququna və MSHBP-nin 22 (1)-ci maddəsi və AİHK-nin 11 (1)-ci maddəsi ilə müəyyən edilən birləşmək azadlığı hüququna ziddir.

72. Beləliklə, tabeçiliyin dini məsələləri deyil, yalnız inzibati aspektləri əhatə etməsi halı istisna olmaqla, dini icmaların konkret təşkilati və iyerarxik strukturuna təsir edən qeyd edilən müddəalara dəyişikliklər edilməsi zəruridir. Dini icmalar inanc, etiqad və ya qrupun daxili idarəçiliyi kimi istənilən məsələ də daxil olmaqla muxtariyyətə malikdirlər və öz müqəddəratını təyin etməkdə sərbəst olmalıdırlar.

73. Qanunun 9-cu maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən, islam dini qurumları Qafqaz Müsəlmanları İdarəsində birləşirlər. Bu müddəa dini icmaların vahid rəhbərlik altına məcburi salınması istiqamətində dövlət tədbirlərini istisna edən din azadlığı hüququ ilə ziddiyyət təşkil edir.³⁸ Bu səbəbdən, bu müddəaya dəyişiklik edilməli və ya Qanundan çıxarılmalıdır.

74. Qanunun 9-cu maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən, təşkilati mərkəzləri xaricdə olan qeyri-islam dini qurumları öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə zidd olmayan hallarda həmin mərkəzlərin nizamnamələrini rəhbər tuta bilərlər. Azərbaycan qanunvericiliyinə istinad həddindən artıq geniş, qarışıq və tələbkardır. Bu mənada, həmin dini icmaların ictimai təhlükəsizlik, qayda, sağlamlıq, mənəviyyat və ya başqalarının əsas hüquqlarına qarşı çıxması tələbini qeyd etmək yetərli olardı.

75. Qanunun 9-cu maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən, dini mərkəz və idarələr öz nizamnamələrində nəzərdə tutulmuş qaydada ibadətgahlar və dini təhsil müəssisələri yarada bilərlər. Bununla belə, fərdlərin və dini qrupların (dini icmalar da daxil olmaqla) da ibadət yerləri (ibadətgahlar) yaratmaq hüququnun nə üçün olmaması aydın deyil. Eləcə də, başqa qurumların deyil, nəyə görə məhz dini mərkəz və idarələrin təhsil müəssisələri yaratmaq hüququnun olmasının səbəbini anlamaq çətindir. Bu məhdudiyətlərə demokratik cəmiyyətdə zərurilik adı altında haqq qazandırmaq mürəkkəb məsələdir. Odur ki, bu müddəanın yenidən işlənməsi tövsiyə edilir.

³⁸ Bax: AİHM, *Metropolitan Bessarabia Kilsəsi və b. Moldovaya qarşı, ərizə N. 45701/99*, Palata qərarı 13.12.2001, bənd 117

Maddə 11. Dini qurumların nizamnamələri

76. Qanunun 11-ci maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən, dini qurumun nizamnaməsi dindar şəxslərin ümumi yığıncağında və ya dini qurultaylarda, konfranslarda qəbul olunur. Bu müddəə dini və ya etiqad qurumlarının muxtariyyətinə aid məsələdə mümkün və geniş müdaxiləyə yol açır. Daxili qaydaların qəbulu və qüvvəyə minməsi forması məhz dini qurumun özü tərəfindən müəyyən edilməlidir. Odur ki, bu müddəanın yenidən hazırlanması tövsiyə edilir.

77. Qanunun 11-ci maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən, dini qurumun adı onun hansı dinə mənsub olduğunu özündə əks etdirməlidir. Bu müddəə dini qurumların öz adlarını seçmə azadlığı və muxtariyyəti baxımından yetərinə məhdudlaşdırıcıdır. Bundan başqa, dini qurumun adının onun mənsub olduğu dini əks etdirib-etdirməməsini qiymətləndirməyin hansı quruma həvalə edilməsi sual doğurmaqla dövlətin qərar verməli olmadığı dini məsələdir. Bu mənada, Türkiyədəki Ortodoks Patriarxının “ümumdünya” titulundan istifadə etmək hüququ ilə bağlı Venesiya Komissiyasının rəyini qeyd etmək lazımdır. Venesiya Komissiyası bildirib ki, “bu hüquqa hər hansı müdaxilə AİHK-nin 9-cu maddəsinə əsasən, Ortodoks Kilsəsinin muxtariyyətinin pozuntusu sayılır.³⁹

78. Qanunun 11-ci maddəsinin 7-ci bəndinə əsasən, dini qurumun nizamnaməsi öz dini mərkəzinin (idarəsinin) nizamnaməsinə uyğun olmalıdır. Bu müddəə da dini qurumların muxtariyyətinə müdaxilə olmaqla dövlətin dini qurumların daxili işlərinə qarışb-qarışmaması ilə bağlı sual doğurur. Bu müddəaya ya dəyişiklik edilməli, ya da Qanundan çıxarılmalıdır.

Dini qurumların dövlət qeydiyyatı

Maddə 12. Dini qurumların dövlət qeydiyyatına alınması

79. Qanunun 12-ci maddəsinə əsasən, dini qurumlar yalnız dövlət qeydiyyatına alındıqdan sonra fəaliyyət göstərə bilərlər. Bu müddəə yetərinə sərt olmaqla, hər kəsin dini ifadə etmək və ya tətbiq etmək azadlığına geniş müdaxiləyə yol açmaqla, Qurumun qeydiyyatı məcburi tələb deyil, könüllü olmalıdır.⁴⁰ Təbii ki, hüquqi qeydiyyatın bəzi üstünlükləri ola bilər və bu mənada, dini icmalara qeydiyyat məqsədilə bəzi zəruri formal tələblərin qoyulması düzgün sayıla bilər. Bununla belə, qeydiyyatın məcburi şərt olaraq müəyyən edilməsi din azadlığı kimi əsas prinsip və müvafiq beynəlxalq insan hüquqları standartları, eləcə də, AİHK-nin 11-ci maddəsi, MSHBP-nin 22-ci maddəsi ilə qorunan birləşmək azadlığı ilə ziddiyyət təşkil edir.

³⁹ CDL-AD(2010)005, §110, əsaslandırma §§ 80-100

⁴⁰ Müqayisə et: ATƏT/DTİHB-nin Din və ya Etiqad Azadlığı üzrə Ekspertlərin Məsləhət Qrupunun Hüquq Vasitəsilə Demokratiya Uğrunda Avropa Komissiyası (Venesiya Komissiyası) ilə məsləhətləşmə əsasında hazırladığı Din və ya Etiqad Azadlığı ilə bağlı Qanunvericiliyin Araşdırılması barədə Bələdçi. 2004-cü ilin iyununda Venesiya Komissiyasının 59-cu Plenar Sessiyasında qəbul edilib, CDL-AD (2004) 028, səh. 17

80. Bundan başqa, qeydiyyat tələbi nizamnamənin və ya dini qurumun xarakterinin forma baxımından deyil, məzmun baxımından yoxlanılmasına gətirib çıxarır ki, bu da yolverilməzdir.⁴¹

81. Qeydiyyatdan keçmək istəyənlərin məhz ağır hüquqi tələblərə (məsələn, yüksək minimum say) görə geri çəkilmələrinə yol verilməməsinə diqqət yetirilməlidir. Qanuni məqsədlər üçün dövlətin aşırı müdaxiləsi olmadan könüllü formada qurum yaratmaq hüququ birləşmək azadlığı hüququnun ayrılmaz tərkib hissəsidir. Qeydiyyatdan geniş əsaslara görə imtina edilməsi bu əsas hüququ pozmuş olardı. Bundan başqa, dini qurumun yalnız qeydiyyat sənədlərində göstərilən ünvanda fəaliyyət göstərə bilməsi tələbi aşırı məhdudlaşdırıcı görünür və demokratik cəmiyyətdə zəruri deyil.

82. Qanunun 12-ci maddəsinin 2-ci bəndi dövlət qeydiyyatı üçün tələblərin uzun siyahısını müəyyən edir və bu hal dövlətə qərar qəbul etməkdə həddindən artıq mülahizə sərbəstliyi verir. Venesiya Komissiyasının vurğuladığı kimi, “qarıxıq müddəalar və ya digər səbəblərdən din azadlığının məhdudlaşdırılması ilə bağlı rəsmi qurumların mülahizə sərbəstliyi ehtiyatla azaldılmalıdır”.⁴² Əgər istənilən səbəbdən dini icma bu maddədə nəzərdə tutulduğu kimi qeydiyyat sənədlərini yuxarı dini və/ və ya təşkilati orqana təqdim etmirsə, amma Qanunun tələbinə görə, buna məcbur qalırsa, AİHK çərçivəsində ciddi məsələlər yaranacaq. Həmçinin, dini icmanın qeydiyyat barədə müraciətinin dini mərkəz/idarə tərəfindən dövlət orqanlarına yönləndirilmədiyi və bu yolla onun qeydiyyatının qarşısının alındığı zaman nəyin baş verəcəyi də aydın deyil.

83. Qanunun 12-ci maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən, dini qurumlar qanunvericiliklə müəyyən edilmiş müddət ərzində qeydə alınır. Bu qarıxıq istinadlı müddəə öncədən gözlənilənlik tələbinə yetərinə cavab vermir və bununla bağlı əlavə məlumat vermir. Halbuki, *lex specialis* (xüsusi qanun) olaraq məhz Qanunda dini qurumların qeydiyyata alınması ilə bağlı qərar qəbul etmək üçün icra orqanlarının sərəncamında olduğu müddətin açıq müəyyən edilməməsini şərtləndirən hər hansı bir səbəb yoxdur. Buna görə də, Qanunun 12-ci maddəsinin 4-cü bəndində müddətin birbaşa göstərilməsi tövsiyə edilir.

84. Qanunun 12-ci maddəsinin 5-ci bəndi dini qurumlardan tələb edir ki, dövlət qeydiyyatı üçün zəruri olan sənədlərdə hər hansı dəyişiklik olarsa, müvafiq dövlət qurumuna bu barədə məlumat versinlər. Bu tələbin dairəsi aydın deyil. Belə ki, ənənələrdə, fəaliyyət metodlarında və ya

⁴¹ ATƏT/DTİHB-nin Din və ya Etiqad Azadlığı üzrə Ekspertlərin Məsləhət Qrupunun Hüquq Vasitəsilə Demokratiya Uğrunda Avropa Komissiyası (Venesiya Komissiyası) ilə məsləhətləşmə əsasında hazırladığı Din və ya Etiqad Azadlığı ilə bağlı Qanunvericiliyin Araşdırılması barədə Bələdçi. 2004-cü ilin iyununda Venesiya Komissiyasının 59-cu Plenar Sessiyasında qəbul edilib, CDL-AD (2004) 028, səh. 11
Həmçinin bax: AİHM, *Metropolitan Bessarabia Kilsəsi və b. Moldovaya qarşı, ərizə N. 45701/99*, Palata qərarı 13.12.2001, bənd 116

⁴² ATƏT/DTİHB-nin Din və ya Etiqad Azadlığı üzrə Ekspertlərin Məsləhət Qrupunun Hüquq Vasitəsilə Demokratiya Uğrunda Avropa Komissiyası (Venesiya Komissiyası) ilə məsləhətləşmə əsasında hazırladığı Din və ya Etiqad Azadlığı ilə bağlı Qanunvericiliyin Araşdırılması barədə Bələdçi. 2004-cü ilin iyununda Venesiya Komissiyasının 59-cu Plenar Sessiyasında qəbul edilib, CDL-AD (2004) 028, səh. 17

tədrisin məzmununda hər hansı dəyişiklik olarsa, bu barədə məlumat vermək həddindən artıq ağır öhdəlik olardı. Qeyd etmək lazımdır ki, bu müddəə həm də Qanunun 12-1-ci maddəsinin 2-ci bəndinin 9-cu yarımbəndi baxımından önəmlidir, belə ki, dəyişikliklər barədə məlumat vermə tələbinə təkrarən əməl olunmaması dini qurumun ləğv edilməsinə gətirib çıxara bilər (88-94-cü bəndlərə bax). Bu səbəbdən, qeyd edilən müddəanın aydınlaşdırılmasına ehtiyac var.

85. Qanunun hazırkı mətnində qeydiyyat barədə ərizəyə imtina cavabının verilmə əsaslarını və dövlət orqanlarının imtinanın əsasları barədə məlumatlandırmaq vəzifəsini müəyyən edən normalar artıq nəzərdə tutulmayıb. Əgər bu, dini qurumların öz mövcudluqlarını yalnız formallıq naminə dövlət orqanlarında qeydiyyatdan keçirməsi anlamına gəlsə, bu Qanunda aydın şəkildə göstərilməlidir. Əks halda, hazırkı Qanunla dini qurumların qeydiyyatından imtina üçün əsasların təsbit edilməməsi hüququn aliliyi prinsipinə zidd olmaqla özbaşına qərarlara yol açmağa bilər.

86. Beləliklə, Qanunda müəyyən edilən qeydiyyat siyasətinin yuxarıda qeyd edilən rəhbər prinsiplərə uyğun gəlməsi üçün yenidən işlənməsi ciddi şəkildə tövsiyə edilir.

87. Bu mənada, qeyd etmək lazımdır ki, qeydiyyatdan imtina edildiyi təqdirdə inzibati qaydada şikayət və ya məhkəmə baxışı imkanları mövcud olmalıdır. Belə şikayət proseduru tez və səmərəli olmalı və idealda məhkəmə orqanı tərəfindən həll edilməlidir. Əgər Azərbaycanın inzibati icraatı tənzimləyən qanunlarında bu məsələ artıq nəzərdə tutulmayıbsa, hazırkı Qanuna daxil edilməlidir.

Dini qurumların ləğvi

88. Qanunun 12-1-ci maddəsi dini qurumun ya könüllü şəkildə təsisçilər tərəfindən, ya səlahiyyətli orqan, ya da məhkəmə qərarı ilə ləğv edilməsini müəyyən edir. Məhkəmə qərarı ilə ləğvetmənin əsasları Qanunun 12-1-ci maddəsinin 2-ci bəndində sadalanıb.

89. Qanunun 12-1-ci maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən, dini qurum “ırqi, milli, dini, sosial ədavət və ya düşmənçilik yaratmaq” və “insan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinin yayılması və təbliğ edilməsi” əsasına görə ləğv edilə bilər. Bu terminlər qarışıq və müxtəlif yozumlara açıq olmaqla Qanunun özbaşına tətbiqinə gətirib çıxara bilər. Ləğvetmə üçün digər tamamilə qarışıq əsaslara daxildir: “dünyəvi təhsil alınmasına mane olma” və “dini qurumun üzvlərinin və digər şəxslərin dini qurumun xeyrinə öz əmlakından imtina edilməsinə təhrik və ya məcbur etmə”, hansı ki, geniş şəkildə şərh ediləcəyi təqdirdə, ATƏT-in öhdəlikləri ilə açıq şəkildə qorunan fəaliyyət olaraq hər hansı könüllü maliyyə və digər ianələrlə bağlı müraciətlərə də şamil edilə bilər.⁴³ Odur ki, qeyd edilən müddəaların ya daha dəqiq terminologiya ilə əvəz edilməsi, ya da Qanundan çıxarılması tövsiyə edilir.

⁴³ Bax: ATƏT-in Vyana Yekun Sənədinin 16.4-cü bəndi (1989)

90. Qanunun dini qurumların ləğv edilməsinə yol verən “şəxsləri qanunla müəyyən edilmiş vəzifələrin icrasından imtina edilməsinə təhrik etmə” müddəası vicdanlı etiraz məsələsi ilə bağlı yuxarıda qeyd edilən şərhlərə uyğun olaraq araşdırılmalıdır (yuxarıda 44-48-ci bəndlərə bax).

91. Qanunun 12-1-ci maddəsinin 2-ci bəndinin 9-cu yarımbəndində dini qurumun ləğvi üçün müəyyən edilən “dövlət qeydiyyatına alınması üçün tələb olunan məlumatlarda və ya sənədlərdə edilmiş dəyişikliklər barədə məlumatın müvafiq icra hakimiyyəti orqanına təqdim edilməsi tələbinə təkrarən əməl olunmaması” əsas lazımsız dərəcədə sərtidir. Bu müddəa iki dəfə verilməyən məlumata görə ləğvetməni mümkün edir. Odur ki, bu müddəanın ya Qanundan çıxarılması, ya da daha mütənasib qayda ilə əvəz edilməsi tövsiyə edilir.

92. Nəzərə alınmalıdır ki, dini qurumun ləğv edilməsi dini icmanın bütün üzvlərinin dini həyatları üçün ağır nəticələr doğura bilər və bu səbəbdən, sadəcə bəzi fərdi üzvlərin yanlış hərəkətlərinə görə dini icmanın fəaliyyətinin dayandırılması məsələsinə ehtiyatla yanaşmaq lazımdır. Əks halda bu, quruma qarşı kollektiv sanksiya tətbiq etmiş olar, halbuki, ədalət nöqteyi-nəzərdən cavabdehliyi konkret fərdi üzvlər daşımalıdırlar. Dini qurumların fərdi üzvlərinin hər hansı yanlış hərəkətləri dini qurumların ləğv edilməsinin ümumi müddəalarına istinad etməklə və bu yolla bütün təşkilatı cavabdeh etməklə deyil, cinayət, inzibati, yaxud mülki icraat çərçivəsində *in personam* (konkret şəxsə münasibətdə) qaydada fərdi məsuliyyətə uyğun olaraq həll edilməlidir.

93. Daha ümumi dillə desək, Qanunla ləğvetmə kimi bir sərt sanksiyanın əvəzinə müxtəlif ağırlıq dərəcəsi ilə sanksiyalar dairəsinin (məsələn, rəsmi xəbərdarlıq, (mütənasib (cərimə), müvəqqəti dayandırma) müəyyən edilməsi tövsiyə edilir. Bu, dini qurumlara tətbiq edilən sanksiyaların törədilən pozuntulara mütənasib olmasını təmin etmiş olardı. Bu, həmçinin, dini qurumların ləğvetməyə məruz qalmamışdan öncə islahedici tədbirlər görməsinə (yaxud, müvafiq şikayətlər göndərməsinə) imkan verərdi. Ümumiyyətlə, dini qurumun ləğv edilməsi kimi sərt sanksiya son tədbir vasitəsi olmalıdır. Odur ki, Qanunun 12-ci maddəsinin 1-ci bəndinə müvafiq prosedurun daxil edilməsi tövsiyə edilir.

94. Ləğvetmə (yaxud digər sanksiya) ilə üzləşən dini qurumun müvafiq qərarı mübahisələndirə bilməsi üçün Qanun dəqiq şikayət prosedurunun, daha yaxşı olar ki, məhkəmə müdafiəsini müəyyən etməlidir.⁴⁴ Özbaşına sanksiyalaşdırmanın qarşısının alınması üçün Qanun qərar qəbul edən qurumdan yazılı və əsaslandırılmış qərar qəbul etmə tələb etməlidir və bu qərar əğlabatan müddət ərzində məhkəməyə şikayət etmək yolu ilə mübahisələndirilmə imkanına malik olmalı və Qanunda nəzərdə tutulan şəffaf prosedura əməl etməklə həyata keçirilməlidir.

⁴⁴ Səmərəli müdafiə vasitəsi hüququ AİHK-nin 13-cü və MSHBP-nin 2-ci maddəsinin 3-cü bəndində təmin olunub.

Dini qurumların maliyyə və iqtisadi fəaliyyəti

Bu məsələ Qanunun 3-cü fəslində “Dini qurumların əmlak vəziyyəti” adı altında nəzərdə tutulub və iki maddə diqqət çəkib.

Maddə 16. Dövlətin, ictimai təşkilatların və ya vətəndaşların mülkiyyəti olan əmlakdan istifadə

95. Qanunun 16-cı maddəsinə əsasən, dövlət mülkiyyətində olan binalar və digər əmlak dini qurumların istifadəsinə verilə bilər. Dövlət mülkiyyətində olan binaların dini qurumlar tərəfindən əvəzsiz istifadəsi Qanunun 16-cı maddəsinin 2-ci bəndində nəzərdə tutulub.

96. Din və dini qurumlar Azərbaycan dövlətindən ayrı olduğundan (Konstitusiyanın 18 (1)-ci maddəsi və Qanunun 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi) dövlət tərəfindən maliyyə yardımı hər hansı ayrı-seçkilik növünü istisna etməlidir. Eləcə də, Qanun ayrı-seçkiliyə qarşı müvafiq tədbir imkanını nəzərdə tutmalıdır.

97. Qanunun 16-cı maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən, dinə mənsub binaların və əmlakın dini qurumlara verilməsi barədə qərarlar bir ay müddətində yazılı qəbul edilir. Əgər digər qanunvericiliklə artıq tənzimlənməyibsə, neqativ cavab olacağı təqdirdə şikayət etmək imkanının Qanunla müəyyən edilməsi tövsiyə edilir.

Maddə 18. Dini qurumların mülkiyyəti

98. Qanunun 18-ci maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən, dini qurumlar “vətəndaşların ianələri” hesabına əmlak əldə edə bilərlər. Hərfi şərh edilərsə, bu o deməkdir ki, dini qurumlar qeyri-vətəndaşlardan deyil, ancaq vətəndaşlardan ianələr əldə edə bilər. Əgər bu belədirsə, o zaman bu müddəa diskriminativdir və insan hüququ olaraq hər kəsin dini ifadə etmək azadlığını pozur. Hər kəsin öz etiqadının təminatlandırılmış ifadəsi və ya tətbiqi formasında dini qurumu dəstəkləmək hüququ var. Bununla belə, xarici ianələr mütənasiblik baxımından nizamlama predmeti ola bilər. Qanunun bu müddəasının yenidən hazırlanması tövsiyə edilir.

IV fəsil. “Dini etiqad azadlığı ilə əlaqədar vətəndaşların və dini qurumların hüquqları”

Bu fəsildəki bütün maddələr xüsusi şərh predmeti olub.

99. Vətəndaşların və dini qurumların hüquqlarını nizama salan 4-cü fəslin adı təəssüf ki, burada müəyyən edilən hüquqları vətəndaşlarla məhdudlaşdırır. Dövlətlər öz yurisdiksiyası altında olan bütün fərdlərin din və ya etiqad azadlığı hüququnu hər hansı fərq qoymadan hörmət və təmin

etməyə borcludurlar.⁴⁵ Din və ya etiqad azadlığı vətəndaşlarla məhdudlaşdırılmayan insan hüququdur. Bu səbəbdən, beynəlxalq hüquqla müəyyən olunan məqsədlər üçün demokratik cəmiyyətdə xüsusi məhdudiyətlər zəruri deyilsə, qeyd edilən hüquqların dairəsini qeyri-vətəndaşlara münasibətdə genişləndirmək tövsiyə edilir.

Maddə 21. Dini ayinlər və mərasimlər

100. Qanunun 21-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən, islam dininə aid ayin və mərasimlərin aparılması yalnız Azərbaycan Respublikasında təhsil almış Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları (kim?) tərəfindən həyata keçirilə bilər. Bu müddəa da diskriminativ xarakter daşıyır və Qanundan çıxarılmalıdır. Belə ki, beynəlxalq hüquqa əsasən, din azadlığı vətəndaşlıq və ya təhsil alma yeri kimi əsaslarla məhdudlaşdırıla bilməz.⁴⁶ Yuxarıda göstərilən tələb lazımsız dərəcədə sərtir və təkə qanunun dövlətin dindən ayrı olması müddəası ilə deyil, həmçinin AİHK-nin 9 (1)-ci maddəsi ilə müəyyən edilən şəxsin “ibadəti, təlimləri, dini və mərasim ayinlərini” yerinə yetirmək azadlığı ilə ziddiyyət təşkil edir.

Maddə 22. Dini ədəbiyyat və dini təyinatlı əşyalar

101. Qanunun 22-ci maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən, dini qurumlar, dini qurum olmayan digər hüquqi şəxslər və fiziki şəxslər müvafiq icra hakimiyyəti orqanının razılığı ilə dini təyinatlı ədəbiyyatı, əşyaları və dini məzmunlu başqa məlumat materiallarını istehsal, idxal, ixrac edə, habelə sərbəst yaya bilərlər.

102. İnformasiyanın yayılmasından öncə razılığın alınmasını tələb edən yuxarıdakı müddəa AİHK-nin 10 (1)-ci və MSHBP-nin 19 (1)-ci maddələrini birbaşa pozur. İfadə azadlığı dövlət orqanları tərəfindən hər hansı müdaxilə olmadan və sərhəd tanımadan informasiya və ideyaları vermək və əldə etmək hüquqlarını əhatə edir. Dini ədəbiyyatın istehsalı və yayımı üçün qabaqcadan razılıq tələbi demokratik cəmiyyətdə zəruri deyil və həm ifadə azadlığı, həm də din azadlığı normalarını poza bilər. BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi bildirib ki, “dini və ya etiqadı ibadət, təlimlər, dini və mərasim ayinləri zamanı ifadə etmək azadlığı çoxsaylı hərəkətləri [...]; dini və ya etiqadı tətbiq və ya tədris etmək [...] dini məzmunlu mövzuları və ya nəşrləri hazırlamaq və yaymaq azadlığını əhatə edir”.⁴⁷ BMT-nin Baş Assambleyası da oxşar olaraq dövlətləri bütün şəxslərin bu sahədə (din və ya etiqad) müvafiq nəşrlər hazırlamaq, çap etmək və

⁴⁵ ATƏT/DTİHB-nin Din və ya Etiqad Azadlığı üzrə Ekspertlərin Məsləhət Qrupunun Hüquq Vasitəsilə Demokratiya Uğrunda Avropa Komissiyası (Venetsiya Komissiyası) ilə məsləhətləşmə əsasında hazırladığı Din və ya Etiqad Azadlığı ilə bağlı Qanunvericiliyin Araşdırılması barədə Bələdçi. 2004-cü ilin iyununda Venetsiya Komissiyasının 59-cu Plenar Sessiyasında qəbul edilib, CDL-AD (2004) 028, səh. 10

⁴⁶ AİHK-nin 9-cu və 14-cü və MSHBP-nin 18-ci və 26-cı maddələrinə bax.

⁴⁷Bax: BMT İnsan Hüquqları Komitəsinin CCPR 22 sayılı Ümumi Şərhinin 4-cü bəndi, maddə 18

yaymaq hüquqlarını təmin etməyə çağırır.⁴⁸ Həmçinin, ATƏT-in Vyana Yekun Sənədi (1989) müəyyən edir ki, ATƏT-ə üzv olan dövlətlər dindar şəxslərin və dindar icmaların müqəddəs kitablar və dini nəşrlər [...], dinin və ya etiqadın tətbiqi ilə əlaqədar başqa məqalələr və materiallar əldə etmək, onlara malik olmaq və onlardan istifadə etmək hüquqlarına hörmətlə yanaşmalı və dindarlara, qurumlara və təşkilatlara dini nəşr və materiallar istehsal etmə, idxal etmə və yaymağa icazə verməlidirlər.⁴⁹ Bu hüquqa hər hansı məhdudiyət israrlı sosial tələbat və demokratik cəmiyyətdə zərurilik meyarlarına cavab verməlidir. Beynəlxalq insan hüquqlarına uyğunluq üçün bu müddəanın Qanundan çıxarılması tövsiyə edilir.

103. Qanunun 22-ci maddəsinin 3-cü bəndinin tələbinə görə, dini təyinatlı ədəbiyyatın və əşyaların satışı yalnız dövlətin razılığı ilə yaradılmış ixtisaslaşdırılmış satış məntəqələri vasitəsilə həyata keçirilir. Bu tələb təkcə AİHK-nin 9-cu maddəsi deyil, eləcə də 10-cu maddəsi çərçivəsində ciddi suallar meydana çıxarır və demokratik cəmiyyətdə zəruri olaraq buna haqq qazandıрмаğın mümkünlüyü şübhə doğurur. Odur ki, beynəlxalq insan hüquqlarına uyğunluq üçün bu müddəanın Qanundan çıxarılması tövsiyə edilir.

Maddə 23. Dini qurumların xeyriyyə və mədəni-maarif fəaliyyəti

104. Qanunun 23-cü maddəsinə əsasən, dini qurumlar həm müstəqil, həm də *təsis etdiyi fondlar*, o cümlədən ictimai fondlar vasitəsi ilə xeyriyyəçilik və mədəni-maarif fəaliyyəti göstərirlər. Bu müddəa aydın deyil.

105. Bundan başqa, əgər dini qurum fəaliyyətini “özünün təsis etdiyi” fondlar vasitəsilə həyata keçirərsə, bunun nəticələri aydın deyil, çünki ictimai fondlar belə qurum üçün təminat deyil. Həmçinin, bu müddəanın dini qurumların müxtəlif mənbələrdən, məsələn, xaricdən vəsait əldə etməsini dövlət orqanlarının “özü tərəfindən təsis edilən” olmadığını iddia edərək məhdudlaşdırıb-məhdudlaşdırmaması bəlli deyil.

106. ATƏT/DTİHB- Venesiya Komissiyasının Bələdçisinə əsasən, dövlətlər vəsaitlərin necə toplanmasına bəzi məhdudiyətlər qoya bilərlər. Həssas yanaşma bu olardı ki, dini qurumlara digər önəmli dövlət siyasətini pozmamaq şərtilə vəsait toplamağa icazə verilir. Bu maddənin ayrı-seçkiliyə yol verilməməklə yenidən nəzərdən keçirilməsi tövsiyə edilir.

⁴⁸ Bax: BMT Baş Assambleyasının Din və ya etiqada əsaslanan dözümsüzlüyün və ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi barədə 62/157 sayılı Rezolyusiyanın 10-cu bəndi, məktub “c” (18 dekabr 2007-ci ildə qəbul edilib).

⁴⁹ Bax: ATƏT-in Vyana Yekun Sənədi (1989), bənd 16.9 və 16.10

ATƏT/DTİHB-nin Din və ya Etihad Azadlığı üzrə Ekspertlərin Məsləhət Qrupunun Hüquq Vasitəsilə Demokratiya Uğrunda Avropa Komissiyası (Venesiya Komissiyası) ilə məsləhətləşmə əsasında hazırladığı Din və ya Etihad Azadlığı ilə bağlı Qanunvericiliyin Araşdırılması barədə Bələdçi. 2004-cü ilin iyununda Venesiya Komissiyasının 59-cu Plenar Sessiyasında qəbul edilib, CDL-AD (2004) 028, səh. 15

Maddə 24. Dindarların və dini qurumların beynəlxalq əlaqələri və ünsiyyəti

107. Qanunun 24-cü maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən, vətəndaşların dini təhsil almaq üçün xaricə göndərilməsi üçün dövlət orqanının qabaqcadan razılığı tələb edilir. Bu müddəa fərdlərin din azadlığı, AİHK-nin 4 sayılı Protokolun 2-ci maddəsində müəyyən edilən hərəkət azadlığı və 1 sayılı Protokolunun 2 (1)-ci maddəsində müəyyən edilən təhsil hüququnu həyata keçirməsinə mane olmaqla məcburiyyət təbiətlidir.

108. Qanunun 24-cü maddəsinin 2-ci bəndi daha sonra müəyyən edir ki, vətəndaşların dini təhsil almaq üçün xaricə göndərilməsi və din xadimlərinin mübadiləsi müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə razılaşdırılmaqla dini mərkəz və ya dini idarələr tərəfindən həyata keçirilir.

109. Yuxarıda qeyd edilən müddəa beynəlxalq insan hüquqları ilə təminat verilən hüquqları pozur. Din xadimlərinin mübadiləsi və ya dini təhsil məqsədilə xaricə gedən vətəndaşların üzərində məcburi nəzarət/koordinasiyanın hər hansı dərəcəsi (dövlət orqanlarının qabaqcadan razılığına toxunmadan) demokratik cəmiyyətlə bir araya sığmır. Bu tələb məcburiyyət xarakteri daşımaqla fərdlərin din azadlığı, ifadə azadlığı və AİHK-nin 1 sayılı Protokolunun 2 (1)-ci maddəsi ilə qorunan təhsil hüququnu qanunsuz olaraq həyata keçirmələrinin qarşısını alır. Bu məhdudiyyət obyektiv olaraq əsaslandırıla bilməz və bu mənada, demokratik cəmiyyətdə zəruri deyil. Bu müddəanın mənasının aydınlaşdırılması və zərurət olarsa, onun beynəlxalq standartları əhatə etməsi və onları pozmasını təmin etmək üçün yenidən işlənməsi tövsiyə edilir.

Dini qurumlar tərəfindən işəgötürmə

110. Bu məsələ Qanunun V fəslində “Dini qurumlarda və onların müəssisələrində əmək fəaliyyəti” adı altında nəzərdə tutulub. Aşağıdakı maddə diqqət çəkməklə tövsiyə predmeti olub.

Maddə 25. Dini qurumlarda əmək-hüquq münasibətləri

111. Qanunun 25-ci maddəsinə əsasən, dini qurum daxilində əmək münasibətləri Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi ilə tənzimlənir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi təkrarən vurğulayıb ki, dini icmaların muxtariyyəti AİHK-nin 9-cu (din azadlığı) və 11-ci maddəsinin (birləşmək azadlığı) təsiri altında dövlətin aşırı müdaxiləsindən qorunur. Dövlətlər də əmək münasibətlərində fərdlərə münasibətdə pozitiv öhdəliklərini yerinə yetirməlidirlər.⁵⁰ Dini qurumun muxtariyyət hüququ ilə fərdlərin hüquqlarının din azadlığı hüququna söykənən üçüncü şəxslər tərəfindən mümkün istismarından qorunması arasında ədalətli balans təmin edilməlidir.

Qanunun icrası

112. Qanunun icrası “Dövlət orqanları və dini qurumlar” adlı VI fəsildə müəyyən edilib və aşağıda qeyd edilən maddə diqqət çəkməklə tövsiyə predmeti olub.

Maddə 29. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı

⁵⁰ AİHM, *Schüth Almaniyaya qarşı*, ərizə N. 1620/03, Palata qərarı 23.09.2010

113. Qanunun 29-cu maddəsinə əsasən, “müvafiq icra hakimiyyəti orqanı”nın din azadlığının Qanunun məqsədlərinə uyğunluğunu təmin etməyə yönələn müxtəlif fəaliyyət istiqamətləri var. Bununla belə, sadalanan fəaliyyət istiqamətlərindən bəziləri qarışıq və səthi təsir bağışlamaqla geniş yozumlara yol açır. Dinin dövlətdən ayrı olması⁵¹ və icra hakimiyyəti orqanının dini mərkəzlərdən, idarələrdən və başqa dini qurumlardan zəruri məlumat aldığı nəzərə alınsa, Qanunun icrası istiqamətində icra hakimiyyətinin rolunun “müxtəlif dini etiqadların dini qurumları arasında qarşılıqlı hörmət, anlaşma və dözümlülük mühitinin möhkəmlənməsinə kömək etmək”, “xarici dövlətlərin müvafiq orqanları ilə əlaqə saxlamaq” olması sual doğurur. Bu müddəalar dini qurumun daxili işlərinə aşırı qarışmaq və sui-istifadə üçün geniş imkan yaradır.

114. “Zəruri məlumat” ifadəsinə gəldikdə, bu, müxtəlif yozumlara açıqdır və dini təcürbəyə mənfi təsir göstərəcək sui-istifadəyə yol açan təcürbəyə gətirib çıxara bilər.

115. Bundan başqa, məlumatın sui-istifadə yolu ilə əldə edilməsi maraqlı şəxslərin şəxsi həyat hüquqlarını da poza bilər. Buna görə də, müvafiq müddələrin ya Qanundan çıxarılması, ya da daha aydın formada yenidən işlənməsi və özbaşına və sui-istifadəyə yol açan müdaxiləyə qarşı təminatlar müəyyən edilməsi tövsiyə edilir.

⁵¹ Konstitusiyanın 18(1)-ci maddəsi və Qanunun 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi